

BASRÂ MU'TEZİLE'SİNİN SON DÖNEM TEMSİLCİSİ KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'A GÖRE ÂHÂD HABER

Abdulvasıf Eraslan*

Öz

İslam düşüncesinde akılcılığı ile ön plana çıkan Mu'tezile mezhebine mensup alimler, kimi çevrelerce hadis inkarcılığıyla itham edilmiştir. Son yüzyılda Mu'tezilî alimlere ait eserlere ulaşıldıktan sonra yapılan çalışmalarda bu iddianın gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştır. Mu'tezile mezhebinin Basrâ kolunu oluşturan Basrâ Mutezilesi'nin temsilcilerinden bazı eserleri günümüze ulaşan alimlerden biri de Kādî Abdülcebbâr'dır. Bu çalışmada Kādî Abdülcebbâr'ın günümüze ulaşan eserlerinden ve özellikle de *el-Muğni* adlı eserinden yola çıkılarak âhâd habere yönelik yaklaşımı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, asıl kaynaklarından yola çıkmak suretiyle yukarıda sözü geçen iddiayı çürütmeye çalışırken öte yandan akılcı bakışın âhâd haberlerden oluşan hadis rivayetlerini değerlendirmedeki yaklaşımına da ışık tutacaktır.

Kādî Abdülcebbâr'a göre âhâd haber kavramı, âhâd haberin kavramsal çerçevesi ve âhâd haberin takviyesi konularına yer verilen bu çalışmada, Kādî'nin âhâd haberle amel etmesi konusunda alimlerin genelinin sergilediği yaklaşım doğrultusunda bir yol takip ettiği görülmektedir. Âhâd haberin takviyesi konusunda ise ortaya koymuş olduğu bilgi teorisi doğrultusunda tutarlı ancak alimlerin yaklaşımından daha farklı bir metot uygulandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mu'tezile, Kādî Abdülcebbâr, Âhâd haber.

ÂHAD KHBARS ACCORDING TO QĀDĪ ABD AL-JABBAR THE REPRESENTATIVE OF LAST PERIOD OF BASRA MU'TAZILAH

Abstract

The Mu'tezile sect, which stands out with its rationality in Islamic thought, has been accused of denial of hadith. In the last century, the studies carried out on the works of the members of this sect revealed that this claim does not reflect the truth. One of the scholars who has reached to today some of the representatives of the Basrâ Mu'tezilesi, which constitutes the Basra branch of the Mu'tezile sect, is Qādî Abd Al Jabbar. In this study, the approach of Qādî Abd Al Jabbar to the Aahad news has been put forward by

---

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/ Makale Geliş Tarihi: 09.09.2019, Accepted / Kabul Tarihi: 05.12.2019

Doi: 10.26791/sarkiat.617227

* Dr. Öğr. Üyesi. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı,
abdulvasiferaslan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5061-1112

Bu çalışma 08/07/2019 tarihinde tamamladığımız Kādî Abdülcebbâr'da Haber Nazariyesi başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "*Kādî Abdülcebbâr'da Haber Nazariyesi*", (PhD Dissertation, Dicle University, Diyarbakır/Turkey, 2019).

starting from the works of al-Mughni and especially from his works reaching to the present day.

According to Qādî Abd Al Jabbar, concept of āhad khabar the conceptual framework of āhad khabars, and the supplementation of āhad khabar, It is seen that the followers follow a path in the direction of the general view of the scholars regarding the performance of Qadî with the āhad khabar. As for the reinforcement of the khabar, Āhād is consistent with the information theory he has put forward, but appears to follow a different path in the general approach.

Keywords: Hadith, Mu'tazila, Qādî Abd Al Jabbar, Āhād khabar.

GİRİŞ

Haber kavramı, farklı ilim dallarınca çeşitli şekillerde tanımlanmış¹ ve taksim edilmiştir.² Haber, sıhhat bakımından taksime tabi tutulduğu gibi şöhet, râvi sayısı³ ve bilgi değeri açısından da sınıflandırılmıştır.⁴ Bunun en meşhurlarından biri mütevâtir ve âhād (haber-i vahid) şeklindeki taksimattır. Bu konuda önemli katkısı olan mezheplerden biri de erken dönemlerde tarih sahnesinden çekilmiş olan Mu'tezile mezhebidir. Akli istidlâl ile ön plana çıkan bu mezhebin haber ve taksimine dair son yıllarda bazı çalışmalar yapılmış olsa da mezhebin son temsilcisi olan ve günümüze pek çok eseri ulaşan Kādî Abdülcebâr el-Hemedânî'nin konuyla alakalı yaklaşımını

¹ Kādî, dilcilerin haberi şöyle tarif ettiklerini dile getirmektedir: (الكلام الذي يصح فيه الصدق و الكذب) “Doğrulanabilen ve yalanlanabilen söz”. Çünkü kelâmın bazı kısımlarında muhatap konuştuğunda “doğru söyledin veya yalan söyledin” hitabı, mümkün olmamaktadır. Emir ve nehy cümleleri buna örnektir. (Kādî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-A'dl*, thk. Muhammed Hadr Nebhâ (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 15: 318.) Bazı Eş'arî alimlerinin aynı tanıma yer verdiğine dair bk. Ebû'l-Hasan Alî b. İsmâîl el-Eş'arî, *Mekâlâtu'l-İslâmiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 2: 132. Kādî'nin çağdaşı olan ve aynı bölgede yaşayan el-Bâkılânî de haberi bu şekilde tarif etmiştir. Bk. Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım Ebû Bekir Bâkılânî, *Kitâbu't-Temhîd*, tsh. Richerd Yusuf Mekariji el-Yesû'î (Beyrût: Mektebetü's-Şarkiyye, 1957), 379; *el-İnsâf*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasen el-Kevserî (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2000), 434. Kādî, tanımlı yaparken kesinlik ifade eden bir ifade yerine, ihtimal barından bir ifade kullanmaktadır. Dolayısıyla (ما يجب فيه الصدق و الكذب) “doğru ve yalan olması gereken” yerine; (ما يصح فيه الصدق و الكذب) “doğru ve yalan olabilen” ibaresini kullanmış ve buna dikkatleri çekmiştir. (Kādî, *el-Muğnî*, 15: 318, 320; Şerîf el-Murtazâ Alî b. el-Hüseyn Mûsâ el-Müsevî, *ez-Zerîa ilâ Usûli's-Şerî'a*, thk. İmâm Sâdik Müessesesinin İlim Heyeti (Kum: İmâm Sâdik Müessesesi, ts), 341, *ez-Zehîra fi İlmi'l-Kelâm*, thk. es-Seyid Ahmed el-Hüseynî (İran: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2010), 342 vd. Bununla beraber Kādî'nin haberi “doğrulanabilen veya yalanlanabilen olarak” sınırlanmasının sebebi, haberi tarif etmek değil haberi, bu niteliğe sahip olmayan diğer kelâmdan ayırt edebilmektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. et-Tayyib el-Basrî, *el-Mutemed fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Muammed Hamidullâh, Ahmed Bekîr, Hasan Hanefî (Dimeşk: el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Frensiyyi li'd-Dirâseti'l-Arabiyyi, 1965), 2: 543.

² Bk. Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Süleymân el-Aşkâr (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2012), 1: 264; Nizâmu'd-Dîn Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâfî, *Usûlu's-Şâfî* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, ts., 269; Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Beyrût: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2008), 32.

³ Haber taksimatıyla ilgili Kādî'nin yer verdiği kavram çiftinden biri de haberu'l-cemâ'a ve haberu'l-vâhid'dir. Ona göre, aktaran kişi sayısı açısından haberler iki kısımda incelenmektedir. Bunlardan biri “haberü'l-vâhid” diğeri ise “haberü'l-cemâ'a”dır. Kādî, *el-Muğnî* adlı eserinde bu iki kavramı birbiri mukabilinde kullanmaktadır. Buna dair kullanımlar için Bk. Kādî, *el-Muğnî*, 15: 330, 373; 16: 33, 34, 43, 44.

⁴ Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haberi Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, İkinci Basım, 2014), 53.

ayrıntısıyla ortaya koyan çalışmalar yeterli bir düzeye ulaşmamıştır. Bu bağlamda Kâdî Abdülcebbâr'ın âhâd habere olan yaklaşımı son derece önem arz etmektedir.

Haber kavramını, genel anlamda; aktarılan her türlü malumat özel anlamda Hz. Peygamber'den aktarılan rivayetler (âhâd haberler)⁵ ve hadîsler için kullanan Kâdî Abdülcebbâr⁶, ilgili taksimi bilgi değeri açısından yapmıştır. O, haberi temel iki kategoride ele almıştır. Bunlardan birincisi ilim/bilgi ifade eden; ikincisi ise amel gerektiren haberler şeklindedir.⁷ Kâdî, bu kategorideki her bir haberi de farklı başlıklar altında ele almış ve incelemiştir. Bunlardan biri olan ilme/bilgiye götüren haberi, *el-Muğnî* adlı eserin on beşinci cildinde,⁸ amel gerektiren haberi de aynı eserin on yedinci cildi içerisinde eş-Şer'îyyât konusunda ele almıştır.⁹

Kâdî'ya göre dini hükümler (şerâî') nakledilmiş haberlerle bilinmektedir. O, haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmekte¹⁰ ve onu üç kısımda ele almaktadır. Birincisi; şehirlerin bilgisini aktaran haberlerde olduğu gibi ilim ve nefsin sükûnetini gerektirenlerdir. Bu tür haberler zorunlu bilgi ifade etmektedir. İkincisi; sıhhati istidlâl ile bilinenlerdir. Allâh'ın, Resûlünün, Ümmetin ve zahir durumlarda yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan âdil kişilerin aktardığı haberler bu kapsamdadır.¹¹ Bu tür haberler de nazarî/istidlâlî bilgi ifade etmektedir. Üçüncüsü; zanna dayanan dolayısıyla amel gerektiren haberlerdir. Bu kısım da zann-ı gâlib ifade etmektedir.¹² Kâdî'ya göre dini konuların dahil olabileceği haber kısımları bunlardan ibarettir.¹³ Birincisi; zarûrî bilgi ifade eden, ikincisi; nazarî bilgi ifade eden, üçüncüsü ise; zan ifade eden/amel gerektiren haberlerdir.¹⁴ O, eserlerinde bu taksimatı pek çok yerde tekrarlamıştır.¹⁵

Görüldüğü gibi Kâdî'nin yapmış olduğu haber tasnifinin üçüncü kısmını, “zann ifade eden haber/zanna götüren haber”¹⁶ler oluşturmaktadır.¹⁷ Bu çalışmada Kâdî

⁵ Kâdî, *el-Muğnî*, 16: 63; 17: 163-164.

⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 4: 218; 16: 31.

⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 317.

⁸ Aynı cildin 316. sayfasından itibaren cildin sonuna (s. 405'e) kadar devam edecek “el-Kelâm fi'l-Ahbâr” adıyla müstakil bir başlık açmıştır. Bk. Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 316.

⁹ Ancak Kâdî, burada “Amel Gerektiren Haber Yerine” “el-Kelâm fi Haberi'l-Vâhid” şeklinde bir başlık açmıştır. Ancak bu kısım, yazma eserin iyi korunamamış olmasından dolayı okunamaz haldedir. Bk. Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 319.

¹⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 316.

¹¹ Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed Hemedânî, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*, thk., nşr. Muhammed Umâra, *Resâilu'l-Adl ve't-Tevhid* içinde (Kâhire: Dâru'ş-Şurûk, 1987), 268.

¹² Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 334.

¹³ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 327, 331, 386... Aynı taksimata dair ayrıca bk. Kâdî, *el-Muğnî*, 20-1: 102, 130, 144, 145, 226, 236; 15: 71; *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*, s. 268.

¹⁴ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 327, 331, 386...

¹⁵ Bk. Kâdî, *el-Muğnî*, 20-1: 102, 130, 144, 145, 226, 236; 15: 71; *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*, s. 268.

Kâdî'nin bu taksimatı, yapmış olduğu bilgi tarifleriyle de tutarlılık arz etmektedir. Dolayısıyla nazarî veya zarûrî olsun bir haber, “bilgi” ifade ediyorsa burada bir kesinlikten söz ediyoruz demektir. Zira Kâdî'ya göre “bilgi” kavramı bizzatîhi kesinlik anlamı taşımaktadır. Bunun bir neticesi olarak zan ifade eden bir haberin “zanni bilgi” şeklinde nitelendirilmesi doğru değildir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Abdulvasıf Eraslan, *Kâdî Abdülcebbâr'da Haber Nazariyesi* (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2019), 65 vd. Kâdî, ortaya koymuş olduğu haber taksimiyle kendi döneminde yaşayan alimlerden farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Her ne kadar kendisinden önce Câhız tarafından buna benzer bir taksime yer verilmiş olsa (Ebû Osmân Amr b. Bahr Câhız, *er-Resâilu's-Siyâse* (Beyrût: Dâru'l-Hilâl, ts.), 83) da muttali olabildiğimiz kadarıyla kendisinden önce bu taksimata bu denli sistematik ve tafsilatlı bir şekilde yer veren olmamıştır.

¹⁶ الخیر المؤدی للظن و أقسامه

¹⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 327.

Abdülcebâr'ın âhâd haber (hâber-i vâhid) anlayışı ele alınacaktır. Âhâd haberin tanımı, âhâd haberle amel ve ahâd haberin takviyesi konuları çalışmanın sınırlarını oluşturacaktır.

Cinsi itibariyle araştırmaya dayanan haberin bu kısmı, epistemolojik açıdan bilgi ifade etmediğinden, zarûrî bilgi veya nazarî bilgi ifade eden haberlerle birlikte zikredilmemiştir. Bunun nedeni, Kādî Abdülcebâr'a göre zannın bir bilgi çeşidi olmamasındandır. "Amel gerektiren" derken, bilgi ifade etmediği halde bir fayda barındıran, dolayısıyla kendisine itibar edilen, zan veya zann-ı gâlib ifade eden haberler kastedilmektedir. Bu tür haberler de haber-i vâhid/âhâd haberlerdir.

1. ÂHÂD HABERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Haber-i vâhid konusu, fıkıh usûlu konusu olduğundan, bu tür haberlerin bulundurması gereken şartlar ve yorumlanmasına yönelik hususlar, daha çok bu eserlerde yer almıştır.¹⁸ Kādî, her ne kadar *el-Muğnî*'nin on yedinci cildinde "haber-i vâhid" (الكلام في خبر الواحد) konusuna yer vermiş olsa da bu kısım, yazma eserin iyi korunmamasından dolayı okunmaz haldedir. Yazma eserin her iki nüshasında da bu bölümün okunmaz halde olduğu muhakkikçe ikrar edilmiştir. Muhakkikin kesik kesik yazdığı satırlardan yola çıkarak sağlıklı bir bilgiye ulaşmak imkansızdır. Ancak bu bölümün ilk sayfalarında, âhâd habere dair bazı bilgiler mevcuttur. İlk sayfalarda yer alan bu bilgiler ise konuyla ilgili genel bilgiler mahiyetindedir. Bir sayfalık bu metnin, müellifin zamanına kadarki sürece ışık tutması açısından değeri inkâr edilemez.¹⁹ Bundan dolayı bu sayfada bulunan bilgileri yeri geldikçe aktarmaya çalışacağız.

Kādî, eserlerinde "âhâd haber", "haber-i vâhid" ve bunun çoğulu olan "ahbâru'l-âhâd" kavramlarını kullanmaktadır.²⁰ Ona göre haberin bu kısmı, zan ifade ettiğinden amelî konularla alakalıdır. Bu tür haberler, sem'î ve aklî delâletin gerektirdiği doğrultuda şer'î hükümlerin vacip veya müstahab olmasını sağlayan emareler hükmündedir.²¹

Kādî, *el-Muğnî*'de bilgi değeri açısından "zan ifade eden haber" in özelliklerine yer vermiştir. O, bu tür haberleri tanımlarken daha çok muhbirin durumunu ön plana çıkartmıştır. Ona göre muhbirde/ravide bulunması gereken özellikler ve muhbirlerin durumu, haberin bilgi değerine göre farklılık arz etmektedir.²² Bu itibarla yapılan muhbir merkezli tanımlar şöyledir: Birincisi; daha önce şaka, maskaralık veya ahlaksızlık yaptığını bilmediğimiz bir kimsenin aktardığı haberdir. İkincisi, emare olmaktan çıktığına dair, hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız kişinin haberi.²³

Görüldüğü gibi Kādî, haberi aktaran ravi/muhbir hakkında sayısal açıdan herhangi bir rakamdan söz etmemiştir. Birinci tarifte muhbirlerin adaletini ön plana çıkarmaktadır. İkinci tarifte ise ravinin en azından nötr bir durumda olması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Muhbir hakkında olumlu bir yargının bulunması şart olmamakla birlikte, olumsuz bir değerlendirmenin de bulunmaması gerekir. Bu da Kādî'nin raviler hakkındaki iyi niyetinin bir göstergesidir. Kādî'dan önce buna benzer bir bakış açısını

¹⁸ Bk. Ebu'l-Hasen Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr b. Ahmed b. el-Halil b. Abdillâh el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, trc. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yay., 2013), 522.

¹⁹ Bk. Kādî, *el-Muğnî*, 17: 320-323.

²⁰ Kādî Abdülcebâr b. Ahmed Hemedânî, *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid (Tûnus: Dâru'l-Kütübi't-Tûnusiyye, 1974), 186; *el-Muğnî*, 17: 320.

²¹ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 327.

²² Kādî, *el-Muğnî*, 15: 343.

²³ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 334.

Câhız'da görmekteyiz. Ona göre de haber-i vâhidin doğruluğu, ravisi hakkındaki hüsnü zanna ve güvene bağlıdır.²⁴

el-Kifâye'de "Hadîsiyle İhticac Edilen Kişi veya Kişilerin Özellikleri"²⁵ konusuna bakıldığında ravide bulunması gereken özellikler arasında, Kâdî'nin zikrettiği "âkil olması" şartının varlığı görülmektedir. Ancak buradaki şart, "haber-i hasse" ve sahih hadîs için kullanılmıştır. Son dönem hadîs usulü eserlerinde ise "adalet ve zabt" özellikleri, rivayetiyle ihticac edilen kişilerde bulunması gereken şartların başında gelmektedir. Bu iki kavramdan "adalet", bünyesinde ravinin "Müslüman, âkil ve bâliğ" olmasını barındırır. Bu konuda da hadîs ve fıkıh alimlerinin görüş birliğinde oldukları aktarılmaktadır.²⁶ Dolayısıyla Kâdî'nin zarûrî bilgi ifade eden haberin muhbirinde bulunması gereken akıl olması şartı, hadîsçilerin "ravide bulunması gereken şartlar" içerisinde mevcuttur.

Gerek bu bilgiler gerekse Kâdî'nin diğer eserlerindeki ifadeleri doğrultusunda "âhâd haber veya haber-i vâhid" kavramıyla ilgili şunu kastettiğini söylemek mümkündür: Kâdî'nin bu kavramla, "her tabakada tek kişinin, tek kişiden aldığı haber" den ziyade "mütevâtir olmayan" ve "bilgi ifade edebilmesi için herhangi bir delille desteklenmeyen" haberi kastettiği söylenebilir.²⁷ Diğer bir ifadeyle; zarûrî veya nazârî bilgiye konu olamayacak bütün haberler, bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu doğrultuda *Şerh*'te şu ifadeye yer verilmiştir: "Haber-i vâhid, ilim gerektirmeyen haberlerdir."²⁸

Âhâd habere dair yapılan kimi tanımlarda bilgi değeri ön plana çıkarken kimi tanımlarda ravi sayısının ön plana çıktığı görülmektedir. Şâfiî haber-i vâhidi, Hz. Peygamber'e ulaşana kadar bir kişinin bir kişiden aktardığı haber olarak tanımlarken;²⁹ Câhız, haberi vahidi doğru ve yalan konuşabilen bir veya iki kişinin aktardığı haber olarak tanımlamaktadır.³⁰ Kâdî'nin çağdaşı Bâkılânî, "haber-i vâhid'i "ilim ifade eden mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber" olarak değil, sadece bir kişinin rivayet ettiği haber, şeklinde tanımlamaktadır. Her ne kadar kelâm alimleri ve fakihler aktaran kişi sayısına bakmaksızın ilim ifade etmeyen haber anlamında kullanmış olsalar da iki, üç veya daha fazla kişinin aktardığı haber, haber-i vâhid kapsamında değerlendirilmez.³¹ el-Bağdâdî, âhâdî (zan ifade eden haber)³², "aktaranları/ravileri bir topluluk bile olsa ilim meydana getirmeyen ve mütevâtir şartlarını taşımayan haber" şeklinde tanımlamıştır.³³

Kâdî, haber-i vâhidleri dört kısma ayırmaktadır: -Hakların tespit edildiği haberler, -Şer'î Hükümlerin tespit edildiği haberler. -Muamelatın tespiti ile ilgili haberler. Eserin

²⁴ Câhız, *er-Resâilu's-Siyâse*, 83.

²⁵ Ahmed b. Alî Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî Mâ'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fehl (Kâhire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010), 1: 122, 227.

²⁶ Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs- Mukaddime*, thk. Nureddin İtr (Sûriye: Dâru'l-Fikr, 1986) 104.

²⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 354; Tevhid Bakan, "Kâdî Abdülcebâr'a Göre Sünnet", *İLTED*, 45, (2016/1): 198.

²⁸ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 180; söz konusu ifade şöyledir: خير الواحد مما لا يقتضي العلم

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *er-Risâle*, thk. Hâlid es-Seb' el-Alemî, Züheyr Şefik el-Kübbî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008), 1: 369.

³⁰ Ebû Osmân Amr b. Bahr Cahız, *Resâilu'l-Câhız*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hânicî, 1964), 1: 120.

³¹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 386.

³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1: 112.

³³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1: 108.

bundan sonraki kısmı okunmadığından dördüncü kısmın ne olduğu belli değildir.³⁴ Bununla beraber, bu kısımların ayrıntıları hakkında da net bir bilgiye sahip değiliz.

Âhâd haberin tanımıyla ilgili bu kısa bilgiden sonra “âhâd haber”le doğrudan irtibatlı olan “zan” ve “zann-ı gâlib” kavramlarına yer vermek isabetli olacaktır. *Şerhu'l-Usûli'l-Hâmse*'de “zan” kelimesi, “birimizde bulunduğu zaman, kişinin kendisini zanneden olarak hissetmesini sağlayan manadır” şeklinde tanımlanmıştır. Çünkü kişi; isteme, nefret etme ve zannetme yönündeki duygularını birbirinden ayırt edebilir. Şeyhayn bu konuda birbirinden farklı görüşlere sahiptir. Ebû Ali'ye göre zann, itikad dışında müstakil bir cinstir. Ebû Hâşim' göre zann, itikad cinsindedir.³⁵

“Zann-ı gâlib” kavramına gelince; bunun mertebesi, zandan üstün; ilimden daha aşağıdadır. Zira böyle bir haber, salt şüphe barındırmamaktadır. Bundan yola çıkarak, şek ile emare bir birbirinden ayırt edilmiştir. Şek, doğruyu hatadan ayırt edebilecek bir emare bulunduğu takdirde şeri hükümlerin tespitinde rol oynayabilmektedir.³⁶ Dolayısıyla emareler, şek/şüphe değil, zann-ı gâlib ifade eder. Yani emareyle, zann-ı gâlib tespit olmuş olur.³⁷ Ayrıca zann-ı gâlib³⁸ içeren bir haberin de sahih emarelere dayanıyor olması gerekmektedir.³⁹

Ebû Ali'ye göre ilim ifade etmeyen haberlerin insanlar arasında şâyi bulmasına da gerek yoktur. Avam, bilmediği durumlarda ulemaya müracaat edeceğinden hadler gibi bazı konuların herkes tarafından bilinmesine gerek yoktur. Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, Kâdî Abdülcebâr'ın görüşünün de bu yönde olduğunu bizlere aktarmaktadır.⁴⁰

Burada dikkat çekilen husus, zanla beraber bir emarenin bulunmasının gerekliliğidir. Buna göre beraberinde emare bulunmayan bir zan, sahibinin aklen kusurlu sayılmasına neden olmaktadır. Örneğin; birimizin, hiçbir emare bulunmaksızın bir yıkım veya boğulma olayının meydana geldiğini zannetmesi, aklen bir eksikliğe hamledilir. Bununla beraber eğer rüzgâr, dalga, duman veya ateşin yükselmesi gibi bazı işaretler/emareler varsa o zaman yıkım veya boğulma olayının meydana geldiği yönündeki zan akli eksikliğe hamledilmez. Haberinin durumu da bu şekildedir. Haber olmaksızın kişinin bir zanda bulunması, akli açıdan bir eksikliğe hamledilir. Haberle birlikte kişinin zan etmesi halinde böyle bir eksiklikten söz edilmez. Bununla beraber,

³⁴ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 320. Âhâd haber konusunda buna benzer bir taksimat Şâşî tarafından da yapılmıştır. O da haber-i vâhidin hücciyeti konusunu dört kısma ayırmıştır. 1- Cezası olmayan ve sadece Allâh'ın hakkı olan konularda haber-i vâhid kabul edilir. Ramazan hilali gibi. 2- Bağlayıcılığı olan ve sadece kul hakkı olan konularda ravinin adil olması, yeterli miktarda ravi sayısı olması şartıyla kabul edilir. Münaza'ât konuları gibi. 3- Sadece kul hakkına dair olup bağlayıcı olmayan konularda ravi fasık olsun adil olsun makbuldür. Muâmelat konuları gibi. 4- Kul hakkı olup bir yönüyle bağlayıcı olan konulara dair haber-i vâhidler. Ya ravi sayısı ya da ravinin adaleti şarttır. Azl ve hacr konuları gibi. Şâşî, *Usûlu's-Şâşî*, 287. Bu bölümlerin her birine dair ayrıntılı bilgi için Bk. Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haberi Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 224-226. Cessâs da amel gerektiren âhâd haberleri iki kısma ayırmıştır. Adalet ve sayının gerekli olduğu (şahitler konusu gibi), adalet ve sayının gerekli olmadığı konular. (Bazı muamelat konuları gibi) Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Henefî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf el-Kuveytîyye, 1994), 3: 63.

³⁵ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hâmse*, 266; *el-Muğnî*, 15: 326

³⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 271, 300.

³⁷ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 302.

³⁸ Öznenin tercih ettiği düşünsel kabuldür. “والظاهر أن الظن الغالب الذي لا يخطر معه احتمال النقيض بالبال حكمه حكم” Alî b. Muhammed el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, tsh. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî (Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1998), 8: 361.

³⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 241, 300.

⁴⁰ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2: 661.

bazen haber olmazsa da onun yerine geçebilecek diğer bazı emarelerin bulunması durumunda kişi zanda bulunabilir.⁴¹

Kâdî, haber-i vâhidi tanımlarken diğer alimler⁴² gibi “mütevâtir seviyesine ulaşmamış sayıdaki kişilerin haberi” şeklinde herhangi bir tanıma yer vermemiştir. Dolayısıyla haber-i vâhidin tanımını yaparken muhbirlerin adaletini ön plana çıkarmıştır. Ona göre insanlar için asıl olan, doğru sözlü olmalarıdır. Buna göre yalan söylediklerine dair haklarında herhangi bir bilgi bulunmadığı sürece muhbirlerin doğru sözlü olduklarına hükmedilir. Bu değerlendirme çerçevesinde Kâdî'ya göre haber-i vâhidle ilgili şu söylenebilir: Zarûrî bilgi ifade edebilecek mütevâtir seviyesine ulaşmayan, nazarî bilgi ifade etmesini sağlayan herhangi bir delil bulundurmayan haber veya yalan söylediğine ve ğayri ahlaki bir davranış sergilediğine dair hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmayan kişi veya kişilerin haberidir.

2. ÂHÂD HABERLE AMEL

Kâdî'ya göre âdet çerçevesinde aklîkonularla ilgili kendisini destekleyecek bazı işaret, tecrübi bilgi ve haberler bulunduğu gibi; şeriatın ferî meseleleriyle alakalı da bazı bilgiler, metinler, temel ilkeler ve bu temel ilkelerle ferî meseleler arasında gerekli bazı bağlantıları sağlayacak malumat vardır.⁴³ Âhâd haberle amel etme konusunda bu malumat, yol gösterici bir mahiyete sahiptir.

Kâdî, şer'î amelî konularda âhâd haberle amel etmeyi kabul etmekte ve bu konuda alimler arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığını dile getirmektedir.⁴⁴ Ancak, zann-ı gâlibe dayanması gereken konularda herhangi bir emare bulunmadan şer'î hükümlerle kulluk yapmayı caiz görmemektedir. Zann-ı gâlibin geçerli olabilmesi için de aynı konuyla ilgili lehte veya aleyhte kesinlik ifade eden veya kesinlik kazanabilme imkânı olan bir bilginin bulunmaması gerekmektedir. Delillerin, belirli bir hiyerarşi içerisinde kullanımına dikkat çeken Kâdî, akli konularda olduğu gibi şer'î/nakli konularda da önceliği kesin delillere vermiştir. Dolayısıyla amel etme konusunda öncelik, kesin bilgi ifade eden delillere aittir. Kesin bilgiye ulaşma imkânı bulunmayan durumlarda ise zann-ı gâlibe müracaat edilir. Aynı durum, şek için de geçerlidir. Zann-ı gâlib ifade eden bir emare var iken şek ifade eden bilgiye itibar edilmez.⁴⁵ Aynı şekilde mütevâtir kaynaktan elde edilmiş kesin bilgi/ilim varken zann-ı gâlible amel edilmez. Bazı zarûrî şartlar altında mütevâtir veya kesin bilgiye ulaşma imkânı yoksa, zann-ı gâlible amel edilebilir. Örneğin vaktin daraldığı bir anda kıble yönünü kaybeden biri, belli bir süre zarfında kesin bilgiye ulaşma imkânı olmakla birlikte zann-ı gâlible amel edebilir.⁴⁶

⁴¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 335.

⁴² Bk. Şâfi'î, *er-Risâle*, s. 251; Buhârî, “Ahbâru'l-Ahâd”, 1; Müslim, “Mukaddime” 6; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Halîlî, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî (Riyad: 1990 1: 169; Ahmed b. Alî Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb, *el-Fakîh ve'l-Mutefekkih*, thk. Ebû Abdîrrahman Âdil b. Yûsuf (Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 2000), 1: 227; Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şirâzî, *et-Tebîrâ fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hasan (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1982), 362.

⁴³ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 237.

⁴⁴ Kâdî, *el-Muğnî*, 7: 220; 17: 320; 5: 174. Çağdaş Bakıllânî'ye göre nakledeni adil ve kendinden daha kuvvetli olanla çelişmeyen âhâd haber, amelî konularda geçerlidir. Bakıllânî, *et-Temhîd*, 86.

⁴⁵ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 302. Kâdî Abdülcebâr'ın hâd haberin epistemolojik değerine dair görüşü için ayrıca Bk. Adil Bebek, “İmam Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebâr'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *Kelâm'da Bilgi Problemi Sempozyumu* (15-17 Eylül 2000), ed. Orhan Ş. Koloğlu, U. Murat Kılavuz, Kadir Gömbeyaz (Bursa: 2003), 47-51.

⁴⁶ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 303.

Salt zannı, ahlaki açıdan temellendiren Kādî, sahih emarelerden yoksun olan zannı, kabîh olarak nitelendirmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla zann, beraberinde bir emare bulundurmalı ki; amelî konularda bir etkiye sahip olsun. Zann-ı gâlib ifade eden haber, şeri konularla alakalıysa, ilgili konu hakkında zann-ı gâlibin geçerli olduğuna dair bir delilin de bulunması gerekmektedir. Bu delil, Kur'ân'dan bir ayet olabildiği gibi Hz. Peygamber'den aktarılmış bir söz de olabilmektedir.⁴⁸

Buradan hareketle âhâd haber, tek başına/müstakil bir delil olarak kabul edilmez.⁴⁹ Hz. Peygamber'in şu sözü buna örnek olarak zikredilmiştir: Her ne kadar Hz. Peygamber ümmetine (إعملوا بما يقوله أبو ذر) “Ebu Zer'in dediği ile amel edin”⁵⁰ demişe de Ebû Zer'in sözü, tek başına delil değildir. Ancak Hz. Peygamber'in emir niteliğindeki sözü ile birlikte delil olur.⁵¹ Dolayısıyla doğruluğu kesin olan Allâh, ve Peygamber'i dışında herhangi bir kimsenin sözünün delil olabilmesi için doğru olan otorite veya kaynağın onay veyahut emirleri doğrultusunda olmalıdır. Yani sözlü beyanın olması gerekmektedir. Diğer bilgi vasıtalarıyla haber arasındaki farklardan biri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda müşahedeye meydana gelen bilgi (Zeyd'in evde olduğunu bilmemiz gibi) bir doğru habercinin verdiği haber ile de meydana gelebilir.⁵² Ancak; müşahedeye dayalı bilgi, harici bir delile ihtiyaç duymamaktadır.

Her ne kadar apaçık olsa da usul konularının âhâd haberlerle tespiti, doğru değildir. Bununla beraber, Hz. Peygamber'den aktarılan ⁵³(خذوا عني مناسككم) rivayeti, beyan anlamını taşıdığından vücûba delalet edebilir. Aynı şekilde, eğer önceki rivayet teessi manasını taşıyorsa ⁵⁴(صلوا كما رأيتموني أصلي) rivayeti de aynı manayı taşımaktadır. Çünkü bundan kasıt, (كما علمتموني) gibi”dir. Bundan dolayı bu fiil, iki meful alır, bunu bildiğimizde eylemin vacip olma yönünü de biliriz.⁵⁵

Haber-i vâhidler, Kādî Abdülcebbâr'a nispet edilen *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*'de yer alan haber taksiminde, doğru veya yalan olduğu bilinmeyen haberler kısmında yer almaktadır. Şartları sağlandığı vakit bunlarla amel etmek caizdir. Haber-i vâhidle amel etmenin sübutuna gelince; buna delalet eden şey, icmâ'dır. Haberler, eğer amelî bir konuyla alakalıysa ve şartları da yerinde ise onunla amel edilir.⁵⁶ Ebû Abdillâh el-Basrî'ye göre sahabenin, kendilerince malum olmayan ve zan ifade eden haberler hakkındaki uygulamaları; kişinin zann-ı gâlibi doğrultusunda şekillenmiştir. Buna göre sahabeden kimisi zan ifade eden her hangi bir haberi reddederken kimisi de kabul etmiştir.⁵⁷

⁴⁷ Kādî, *el-Muğnî*, 14: 159.

⁴⁸ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 335.

⁴⁹ Kādî, *el-Muğnî*, 17: 89.

⁵⁰ Araştırmalarımız sonucunda bu sözün kaynağına ulaşamadık.

⁵¹ Kādî, *el-Muğnî*, 17: 90.

⁵² Kādî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 30.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22: 312, 461; 23: 203, 286; Müslim, “Hac”, 310, Ebâ Dâvûd Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Amman: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1999), “Fardu'l-Hac”, 77.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *el-Müsned*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1979), 55; Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân b. eL-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed ed-Dârimî, *Müsnedu'd-Dârimî/ Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (b.y. Dâru'l-Muğnî, 2000), “Salât”, 42; Buhârî, “Ezan”, 18, “Edeb”, 27, “Ahbâru'l-Âhâd”, 1.

⁵⁵ Kādî, *el-Muğnî*, 17: 227.

⁵⁶ Kādî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 521-522.

⁵⁷ Ebû Tâlib Yahyâ b. Hüseyin Hârûnî, *el-Müczi fî Usuli'l-Fıkh*, thk. Abdülkerîm Cedbân (San'â: Meclisu'z-Zeydî el-İslâmî, 2013), 2: 118. İtikadi konularda âhâd haberle amel etmeyi kabul etmeyen el-Bağdâdî, Hz. Peygamber'in haberi söylediğine ve Allâh'tan aldığına dair kesin bilgiye ihtiyaç

Kâdî'ya göre haber-i vâhidle ibadet etmenin cevazına işaret eden delil; Allâh'ın salâhı (kulun yararına olan şeyleri) buna bağlamış olmasıdır. Çünkü ibadetlerin çoğunluğu zann-ı gâlible sabit olmuştur. Buna örnek olarak şahitlerin tanıklığıyla ilim meydana gelmemesine rağmen hâkimin, zann-ı gâlible amel etmesi zikredilmiştir. Dolayısıyla Kâdî'ya göre, “Şer’î ibadetlerin çoğunluğu zanna dayanır” ifadesini kullanmakta bir beis yoktur.⁵⁸ Aynı zamanda “haber-i vâhidle ibadet etmek şer’îdir” demekten maksat da hüküm yollarının tespitidir.⁵⁹ Buna göre zann-ı gâlibe dayanan muamelat⁶⁰, maslahata dayanan şer’iyyât ve hadler konusunda âhâd haberler kabul görmektedir.⁶¹

Şer’î konularda âhâd haber kullanımına cevaz veren Kâdî, bunun için haberde bazı şartların bulunmasını gerekli görmüştür. Ravinin sika, zabt sahibi olması, adil olması ve söylediklerinin Kur’ân’a muhalif olmaması, bu şartlardandır. Her ne kadar literatürde sika kavramı, âdil ve zabıt olan anlamında olsa da Kâdî bunları ayrı ayrı zikretmiştir.⁶² Kâdî, Hocası Ebû Abdillâh’tan şüphe ile nefy olunan konularda haber-i vâhidin kabul edilmeyeceği görüşünü aktarmıştır. Haber-i vâhidin hadlerin ispatında kabul edilmeyip, düşürülmesinde kabul edileceği gibi ayrıntılar hakkında bilgi aktaranların aksine Kâdî, böyle bir ayırıma gitmemiştir. Bu tür şer’î hükümlerin tafsilatına dair herhangi bir gerekçe bulunmadığından dolayı, amelî konuların tümünde haber-i vâhidin geçerli olduğunu savunmaktadır.⁶³

Ebû Alî el-Cübbâî, adil tek kişinin tek kişiden aldığı haberini kabul etmemektedir. Ona göre haberin makbul olabilmesi için Hz. Peygamber’e ulaşana kadar, en az adil iki kişinin her biri kendileri gibi adil iki kişiden rivayet etmesi gerekmektedir.⁶⁴ Ona göre böyle bir haberle amel etmek ise vaciptir. Haberi rivayet eden tek bir kişi olması durumunda şu şartlar dahilinde onunla amel edilebilir: Apaçık bir delille desteklenmesi, sahabeden bazılarının onunla amel etmiş olması, bu konuda bir içtihadın olması veya haberin yaygınlaşmış olması.⁶⁵

Ebû'l-Kâsım el-Belhî (319/931) de iki veya üç kişinin aktardığı şu özellikteki haberleri, kesinlik ifade etmemesiyle birlikte fûru konularında kabul etmektedir: “Kur’ân’a, sünnete, ümmetin icmasına, ilk dönem selef-i salihinin amelîne aykırı olmamalı ve

---

duyulmayan konularda âhâd haberleri makbul; onunla amel etmeyi ise vacip görmüştür. Hadler, kefareter, Ramazan hilali, Şeval, talak hükümleri, köle azadı, hac, zekât, miras, alışveriş, temizlik, namaz ve sakınılması gereken şeylerin haram olması gibi konularda, âhâd haberle amel edilmelidir. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2: 258.

Ahad haberle kullukta bulunulabileceğini ifade eden el-Bağdâdî, bunun nedenini şu şekilde açıklar: “Muhbirin haber verdiği şey, sadece kendisiyle bilebileceğimiz bir husus değildir. Bununla birlikte, haber verdiği bilgi Allâh katından da değildir. Dolayısıyla biz, muhbirin doğru söylediğini kesin bir şekilde ortaya çıkarmakla görevli değiliz. Bilakis biz, onun doğru söylediğini zannettiğimizden haberiyle amel etmek suretiyle kullukta bulunmaktayız. Bu konuda muhbirin durumu, inanmaya gerek kalmaksızın, amel etme konusunda şahitlik ettikleri zaman, hüküm verme konusunda emredildiğimiz şahidin durumuna benzer.” Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1: 112.

⁵⁸ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 521.

⁵⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, 17: 101; (فمتى قيل: إن التعبد بخبر الواحد شرعي فالمراد بذلك إثبات طرق الاحكام فلا بد من أن يتعلق بها)

⁶⁰ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2: 586.

⁶¹ Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ, *Kitâbu Minhâci'l-Vusûl ilâ Meânî Mi'yâri'l-Ukûl fi İlmi'l-Usûl*, (Benhâ: Muessesetü'l-İhlâs Li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2005), 479; Ebû Abdillâh el-Basrî de âhâd haberle amel etmenin vacip olduğu görüşündedirler. Harûnî, *el-Müczi*, 2: 140.

⁶² Kâdî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hmedânî, *Usûlu'l-Hamse*, thk. Faysal Bedîr Avn (Küveyt: Meclisu'n-Neşri'l-İlmû, 1998), 98.

⁶³ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2: 571.

⁶⁴ Ahmed b. Yahyâ, *Minhâcul'l-Vusûl*, 403.

⁶⁵ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2: 622.

haber kendileri gibi adil oldukları bilinen veya haklarında hüsnü zan bulunan kişilerden alınmış olmalıdır.”⁶⁶

Kādî, kabul edilebilecek âhâd haberlere dair şartları zikrettiği gibi, kendisine uymanın caiz olmadığı âhâd haberler hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre, Hz. Peygamber’e nispeti caiz olmayan bir bilgiyi barındıran âhâd haberler kabul edilemez.⁶⁷ Aynı şekilde kesin delillere muhalif olan haberlerin tasdiki ve kabulü de caiz değildir.⁶⁸

İnanç konuları da amel değil, bilgi gerektirmektedir. Bu konuda delil olabilecek haberlerin de ilim/kesin bilgi ifade etmesi gerekmektedir. Bunun için haberlerin ya mütevâtir olması ya da nazarî bilgi ifade etmesi gereken bir niteliğe sahip olması şarttır. Hz. Peygamber’den bir, iki veya yanlış yapabilecek sayıda kişilerce aktarılan haberler, inanç konularında kullanılmaz.⁶⁹ Diğer bir ifadeyle konu, zann-ı gâiple amel edilmeyen bir hususla alakalı ise haber-i vâhidle amel edilmez. Kādî’ya göre hadîs ravilerinin her birisinin yanılması veya yalan söylemesi imkân dahilinde olduğundan ilim gerektiren konularda bunların delil olması caiz değildir. Dolayısıyla yanlış olması ihtimal dahilinde olan bir haberle gelen bilgiyi din olarak kabul edip ona inanmak da caiz değildir.⁷⁰ Buna göre inançla ilgili konularda geçerli olan haberler, zarûrî ve nazarî bilgi ifade eden bu iki kısımdan ibarettir. Âhâd ve sıhhati bilinmeyen haberlere gelince bu konularda onlara güvenilmez.⁷¹

Kādî’nın *el-Muğnî* ve *Fazlü’l-i’tizâl* eserlerindeki haber-i vâhide dair yaklaşımı bu şekildeyken; *Şerh*’te sergilenen yaklaşım daha farklıdır. Şöyle ki; haber-i vâhid, itikadi bir konuyla alakalıysa ve akli delillere muvafık ise kabul edilir ve gereğince inanılır. Eğer onlara muvafık değilse reddedilir ve Hz. Peygamber’in söylemediğine hükmedilir. Hz. Peygamber söylemiş olsa da başkasından hikâye etmek suretiyle söylemiştir. Ya da ravi hikâye kısmını hafz ederek onu Hz. Peygamber’in sözüymüş gibi aktarmıştır. Bu, te’vil imkânı bulunmayan durumlarla ilgilidir. Te’vil ihtimali bulunduğu zamanlarda kişinin onu te’vil etmesi vaciptir.⁷² Kādî’nın, cebr ve teşbihe dair dair malumat bulunduran haberlere bakışı da bu şekildedir. Örneğin Hz. Peygamber’den nakledilen

⁶⁶ Ebu’l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ka’bî el-Belhî, *Kabûlü’l-Ahbâr ve Ma’rifeti’r-Ricâl*, thk. Ebî Amr el-Hüseyin b. Ömer b. Abdurrahîm (Beyrût: Dâru’l-Kübûbi’l-İlmiyye, 200), 17.

⁶⁷ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 294.

⁶⁸ Kādî, *Fazlü’l-i’tizâl*, 151, 194; el-Basrî de bu konuda aynı düşünceye sahiptir. Ona göre de haber içeriğinin akıl, Ku’ân ve Maruf Sünnet gibi kesin delillere muhalif olmaması gerekir. Aksi takdirde âhâd haberler kabul edilmez Bu konular ayrıntılı bir şekilde müellif tarafından ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu’temed*, 2: 609-670.

⁶⁹ Kādî, *Usûlu’l-Hamse*, 98.

⁷⁰ Kādî, *el-Muğnî*, 4: 225. Bağdat ve Basra Mu’tezilesi kelâmcıların çoğuna göre, haber-i vahidle amel etmek, aklen caiz değildir. Yahya b. Hüseyin el-Haruni’nin ifade ettiğine göre; kelâmcı hocalarının pek çoğuna ve fukahaya göre âhâd haberle amel etmek aklen caizdir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Hârûnî, *el-Müczi*, 2: 128. Bakıllânî de âhâd haberleri ilim gerektiren konularda kabul etmemektedir. Bâkılânî, *et-Temhîd*, 386.

⁷¹ Kādî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hmedânî, *el-Muhtasar fî Usûli’d-Dîn*,

nşr., thk. Muhammed Umâra, *Resâilu’l-Adl ve’t-Tevhîd* içinde (Kâhire: Dâru’ş-Şurûk, 1987), 268.

⁷² Kādî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 521-522. el-Basrî âhâd haberin kabulüne yönelik yaklaşımı daha farklıdır. Ona göre, Hz. Peygamberden rivayet edilen haberlerin tamamının yalan olması mümkün değildir. Âdet/olağan durum, bunca haberin ravileriyle birlikte yalan olmasına imkân vermez. Ancak şu da bir gerçek ki Hz. Peygamberden rivayet edilen haberlerin tümü de ona ait değildir. Çünkü kendisi “benim adıma yalan söylenecek” demiştir. Şayet bu söz doğruysa, ona isnad edilen sözlerden bir kısmı ona ait olmayıp uydurulmuştur. Eğer bu söz doğru değilse, demek ki O’na yalan isnad edilmiştir. Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu’temed*, 2: 550.

“On dördünde ayı gördüğünüz gibi, kıyamet günü Rabbinizi göreceksiniz” rivayeti de bu kabildendir.⁷³

Bu iki yaklaşım birbirinden farklıdır. Birincisinde inanç konularında haber-i vâhid tamamen reddedilirken ikincisinde ise, akli delillerle uyumlu olması durumunda kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kâdî'nin itikadi konularda haber-i vâhide yönelik yaklaşımının uygulamadaki karşılığı, *Şerh*'te geçen ifadelerle daha uyumludur. Gerek ahiret hayatı gerekse kaza, kader, halku'l-Kur'ân ve fiillerin yaratılması gibi kelâmî konularda görüşleriyle uyumlu olan rivayetlere yer vermiş olması, bunun bir göstergesidir.⁷⁴

İtikad konularının tespitinde âhâd haberleri kabul etmeyen Kâdî, bazı kelâmî konularda âhâd haberlere yer vermiştir. Örneğin; Allâh kelâmının nitelendirilmesi konusunda şu sem'î haberin açıklayıcı olduğunu ifade etmiştir. (إن الله خلق القرآن عربيا في كلامه) “Allâh cc. Kur'ân'ı kendi kelâmında Arapça olarak yarattı.”⁷⁵ Kâdî'ye göre isimlere işlevsellik kazandırmak da bir nevi amel sayıldığından bu konuda bu gibi rivayetler kabul edilmektedir. (إن أجراء الاسماء عمل من الاعمال)⁷⁶

Görüldüğü gibi Kâdî, her ne kadar itikad konularında veya ilim gereken konularda âhâd haberle amel edilmeyeceğini defalarca tekrarlamış olsa da görüşünü destekleyen konularda bu tür rivayetleri kullanmıştır. İtikadi konularda yer verdiği rivayetlerin konu işlenişine dikkatlice bakıldığında, bu rivayetlerin asıl deliller olmadığı farkedilmektedir. Kâdî, görüşünü desteklemek için asıl delilleri zikrettikten sonra konuyla alakalı rivayetlere yer vermektedir. Böyle davranmakla ilmi anlamda söz konusu rivayetlerden habersiz olmadığını kanıtlamakta hadis karşıtı olmadığını da ortaya koymaktadır. Kâdî'nin bu tavrı, kelami konularda âhâd haberle amel konusunda kelamcılarının genel uygulamasıyla aynı doğrultuda bir yaklaşım sergilediğini de açığa çıkarmaktadır.

3. ÂHÂD HABERİN TAKVİYESİ

Âhâd haber konusunda ele alınması gereken konulardan biri de bu tür haberlerin birbirini desteklemesi konusudur. Kâdî'ye göre ilim ifade eden haberler, kesinlik ifade ettiğinden bunların takviyesinden söz edilmemektedir. Zan ifade eden haberlerin kuvvet derecesi ise, haber verenin durumu ve sayısı nispetindedir. Yani, zan ifade eden âhâd haberin kuvveti, muhbirlerin niteliklerine ve sayılarının çokluğuna göre farklılık arz edebilmektedir. Dolayısıyla zann-ı gâlible amel edilebilen konularda haber-i vâhidler birbirini destekleyebilmektedir.⁷⁷

el-Bağdâdî de ilim ifade eden haberler arasında bir tercihte bulunmayı ve bu tür haberlerin birbirini takviye etmesini doğru bulmaz. Ancak zanlar birbirini destekleyebilmektedir. Ravilerinin çokluğu, adil olmaları, hafızalarının güçlü olması vb. sebepler, birinin diğerine karşı tercih sebebidir.⁷⁸

Kâdî'ye göre zan ve zann-ı gâlib, kuvvet açısından ziyadeyi kabul etmektedir. Nitekim marifetin yolu, zan ve zann-ı gâlib içeren haberlerin takviyesinden geçmektedir.⁷⁹

⁷³ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 180.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Eraslan, *Kâdî Abdülcebâr'da Haber Nazariyesi*, 223.

⁷⁵ Bu rivayetin kaynağına ulaşamadık.

⁷⁶ Kâdî, *el-Muğni*, 7: 220.

⁷⁷ Kâdî, *el-Muğni*, 15: 334.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2: 261.

⁷⁹ Kâdî, *el-Muğni*, 15: 326.

Ancak her ne kadar zan ve zann-ı gâlib kuvvet açısından desteklenmeyi kabul etse de bilgi değeri açısından ilim ifade edebilecek bir seviyeye çıkamazlar.

Zann ve emareyle kabul edilebilecek bir konuya dair çağrılar, bir araya gelip birbirini desteklemek suretiyle zan ve emarenin kuvvetine etki edebilmektedir. Ancak çağrılarının artması, kesin bilgi gerektiren bir konuyla alakalı olması durumunda ilim ziyadeyi kabul etmediğinden ona bir etkisi olmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir konuda emarelerin çoğaltılmasının eylemin yapılması veya terk edilmesi üzerinde bir etkisi söz konusu değildir.⁸⁰

Zan içeren haber ne haber vasıtasıyla elde edilmiş mükteseb (المكتسب بالخير) ne de kuvvetlenerek zarûrî ilim meydana getirebilecek cinsten bir haberdur. Bunun gerekçesi ise şudur: “Zann, Allâh’ın bir eylemi değil, haberi duyan kişinin bir eylemidir. Kişi haberi, araştırma sonucu da elde etmiş değildir. Onun yaptığı, normal şartlar altında/âdeten, çeşitli emarelerle bilgisini artırmaya yönelik bir eylemden ibarettir.”⁸¹

Zannın ilme dönüşmesini veya ilme sebep olmasını imkânsız gören Kādî,⁸² bunun nedeni olarak zannın insan eylemi, ilmin ise Allâh’ın eylemi olduğuna bağlamaktadır.⁸³ Çünkü zann, cinsi itibarıyla ilimden farklıdır. Dolayısıyla cinsi itibarıyla kula ait bir eylem, Allâh’a ait olan bir eyleme dönüşmez. Bununla beraber zann, ilim meydana getirmez. Şayet ilim (kesin bilgi) meydana getirseydi, ilk zan ve ilk haber esnasında ilim ifade ederdi. Bu durumda da onun tekrar edilmesine ve bu konudaki haberlerin aktarılmasına ihtiyacı bırakmazdı.⁸⁴

Ebû Alî ise haberin, doğrudan ilim ifade etmeyeceğini savunmaktadır. Ama zan ifade eden âhâd haberler, birbirine destek olup kuvvet kazanmak suretiyle ilim meydana getirebilir.⁸⁵ Tek kişinin haber vermesiyle kişi, kendisine haber verilen şeyi tasavvur ederek, kendisinde zayıf bir zan oluşur. Bu zan haber vereni çoğaldıkça kuvvetlenerek marifete dönüşür. Âdet bu şekilde cereyan etmiştir. Ebû Alî haberin bu şekilde ilme dönüşmesine, zaman içerisinde aklın olgunlaşmasını örnek vermiştir. Ona göre dersin ezberlenmesi ve mesleğin öğrenilmesi de bu kabildendir.⁸⁶

“Bazı şartları beraberinde bulandıran haber-i vâhid ile bilgi meydana gelebilir” diyenlerin sözünün geçersiz olduğunu dile getiren Kādî, sayı bakımından beşten az olan kişilerin haberiyle bilginin meydana gelmeyeceğini ifade etmektedir.⁸⁷ Haberin zarûrî

⁸⁰ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 103.

⁸¹ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 335, 390.

⁸² Kādî, *el-Muğnî*, 15: 389.

⁸³ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 390.

⁸⁴ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 389; Ebu Hâşim’e göre zan ilme dönüşebildiği gibi ilim ifade etmeyen itikat da ilme dönüşebilir. Kādî, Ebu Hâşim’in bu görüşünü kabul etmez ve ayrıntılı bir şekilde eleştirir. Kādî, *el-Muğnî*, 15: 389-391.

⁸⁵ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 327.

⁸⁶ Kādî, *el-Muğnî*, 15: 359; Sosyal epistemolojide bilme süreci, sıradan algı ve hislerin insan zihninde bırakmış olduğu etkilerle başlar. Bunların bir kısmı, zihin tarafından (veya bazı ilave etkenlerle) işlenerek bilgi haline getirilir. Bilginin zihindeki en basit halleri zan, vehim, şüphe, inanç olarak bulunur. Bunlar, bu halleriyle bilgi olmasalar dahi, bilginin ilk malzemeleridir. Bu ilk verilerin, belirli kural ve standardizasyon ölçütleriyle işlenmesinden sonra bilgilerimiz ortaya çıkar. Hasan Yücel Başdemir, “Sosyal Epistemoloji’de İnançların Statüsü Sorunu”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 32, (Aralık 2016), 260. Bu yaklaşım, Ebû Alî’nin zannın kuvvetlenerek ilme dönüşebileceği düşüncesiyle aynı doğrultudadır.

⁸⁷ Buna mukabil çağdaşı, el-Bâkılânî’ye göre haberin tevâtür olabilmesi için, haber veren kişi sayısının bir, iki, üç veya dörtten fazla olması gerekir. Dolayısıyla iki, üç ve dört kişinin haberiyle bilgi meydana gelebilir. Bâkılânî, *et-Temhîd*, 383.

ilim ifade edebilmesi için en az beş kişi tarafından aktarılmış olmasını şart koşan Kâdî; bir, iki ve üç kişinin haberi ile evleviyetle bilginin meydana gelmeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre bir kişinin belli bir niteliğe sahip haberiyle de ilmin meydana gelmesi caiz değildir. Dolayısıyla birden fazla kişinin, aynı niteliğe sahip haberiyle de bilgi meydana gelmez. Ancak âdet niteliği taşıyan tek kişinin haberiyle bilgi meydana gelmişse, bu bilgi daha fazla kişinin haberiyle de meydana gelmelidir. Şayet haber-i vâhidle ilim meydana geliyorsa, haberi aktaranların her birinin haberiyle de ilmin meydana gelmesi gerekirdi.⁸⁸

İlim ifade eden haberi ahlaki açıdan da temellendiren Kâdî, emare bulunduran, dolayısıyla zann-ı gâlib ifade eden haberi de ahlaki açıdan temellendirmektedir. Herhangi bir fayda sağlamayan (abes) ve bir amaç gütmeyen, aynı zamanda söyleyeninin doğruluğundan da emin olmadığımız haberleri kabîh görmek suretiyle, haberi ahlaki bir zemine oturtan Kâdî'ya göre, zann-ı gâlib her ne kadar "ilim"den daha alt seviyede olsa da bazı durumlarda "ilim"ın yerini tutabilir.⁸⁹ Örneğin; hüsnü/güzelliği menfaât, kubhü/çirkinliği zarar ile bilinen konularda zann-ı gâlib, ilim ifade eder. Dolayısıyla Kâdî'ya göre, faydalı olduğu ve zararı bertaraf ettiği, zann-ı gâlibe anlaşılan fiiller, hasendir/güzeldir. Bu husus; ticaret, eğitim ve öğretim, çiftçilik vb. bütün alanlarda geçerlidir. Çünkü bunların çoğu zann-ı gâlibe dayanır. Şayet ticarete kârın bulunduğu biliniyorsa, bundaki kârın elde edilebileceği ihtimalinden dolayı bu eylem güzeldir. Yolu bilmeyen birine, söyleyeceğimizi kabul etmeyebileceği seçeneği (zannı) de göz önünde bulundurarak ona yol göstermek güzeldir. Bundan dolayı Allâh'ın inkâr edeceğini bildiği birini mükellef kılması hüsündür/güzeldir. Çünkü teklif, uyulduğu takdirde kişiye fayda vereceği bilinen hususlardandır. Dolayısıyla zann-ı gâlibin burada ilim ifade etmesi gerekir.⁹⁰

Kâdî, olması muhtemel olan hususlarda, kişinin gerçekleşmesine inandığı şeyin istenmesine cevaz vermiştir. Ancak gerçekleşmesi muhal/imkânsız olan konularda iradeye (onun gerçekleşmesini istenmesine) cevaz vermemiştir.⁹¹ Bu bağlamda kişinin bir şeyin gerçekleşmesine inanması, zann-ı gâlibten öteye gitmez. Kişi, dine davet ettiği veya yolunu gösterdiği insan hakkında bunu kabul etmeyeceğini zannedebilir. Ancak bunu kabul etmesini istediği için böyle bir davette bulunabilir. Müellif, gelecekte insanların nasıl bir eylemde bulunacakları bilinmediğinden bunu bilmenin herhangi bir yolu da olmadığından, bu tür konularda zann-ı gâlibe dayanabileceklerini söyler. Çünkü insanlar olumlu karşılık verebilecekleri gibi olumsuz karşılık da verebilmektedirler. Durum böyle olunca, bunu kesinlik ifade eden bilgiyle/ilimle açıklamanın mümkün olmadığını dile getirmektedir. Kâdî, hocalarının Hz. Peygamber'den şu bilgiyi aktararak görüşlerini desteklediklerini söylemektedir: "Allâh, iman etmeyeceklerini bildirmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber, Ebû Leheb ve başkasından iman etmesini istemiştir. Bundan hareketle hidayete ermeyecekleri bilinmesine rağmen, inkâr eden kişilerin iman etmelerini isteme eyleminin doğru olacağını savunmaktadır."⁹²

Zann-ı gâlibin ilim ifade edip etmemesi konusunda Kâdî'nın görüşlerini net bir şekilde bizlere açıklayan örnek, emri bi'l-maruf nehy ani'l-münker prensibiyle alakalıdır. Bu prensibin vacip olabilmesi için müellif tarafından bir kaç şart öne sürülmüştür.

⁸⁸ Kâdî, *el-Muğnî*, 15: 354, 359.

⁸⁹ يقوم مقام العلم

⁹⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, 11: 210-215.

⁹¹ Kâdî, *el-Muğnî*, 11: 173.

⁹² Kâdî, *el-Muğnî*, 11: 176.

Bunlardan birisi, emredilen şeyin maruf, nehy edilen şeyin münker olduğunun bilinmesidir. Bilinmediği takdirde mükellef tarafından bir karışıklığa sebebiyet verebilir, maruf nehy edilebilir veya münker emredilebilir. Böylece dinen caiz olmayan durumlar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu durumda zann-ı gâlib, ilim yerine geçmez. Bir diğeri; münkeri işlemeye uygun şart ve ortamın hazır olduğunu görmek, anlamak ve bilmektir. Örneğin içki sofrasının kurulduğu, meşru olmayan bir eğlence ortamının hazır olduğu, çeşitli yanlışlıkların yapılmasına zemin hazırlanmış ve çalgı aletlerinin icraya hazır olduğu bir durum hakkında zann-ı gâlib ilim yerine geçer.⁹³

Muhbir, haberiyle verdiği malumatın muhatap tarafından öğrenilemeyeceğini biliyorsa, zann-ı gâlibten dolayı bu haber hasen kabul edilebilir. Çünkü muhbir tek başına olsa da zann-ı gâlib ifade eden haberle bazen ilim meydana gelebilir. Eğer haber verilen malumat, haber vereni çoğaldıkça bilinebilecek bir şeyse bu haber, sâmi'in/işiten kişinin zannını kuvvetlendirir.⁹⁴

Son olarak; hadîslerin tashihi meselesi icthadi bir konu olduğundan⁹⁵, Kādî'nin içtihadı dair görüşlerine yer vermek gerekir. Ona göre, zann-ı gâlibe dayanan hükümlere dair icthatlarda her müctehid isabet eder. Kesin bilgi ifade eden konularda ilgili delille beraber tek bir gerçek bulunur. Zann-ı gâlibe dayanan hükümlere dair hakikat ise birden fazla olabilmektedir. İlgili hükmü zann-ı gâlibten çıkarıp kesin bilgiye ulaştıracak herhangi bir delil bulunmadıkça olduğu hal üzere kalmaya devam eder.⁹⁶

Kādî, “Hz. Peygamber, huzurunda (kesin bilginin elde edilme imkânı bulunmakla beraber) bazı sahabeye icthadta bulunmaya müsaade etmiştir” itirazına şu cevabı vermiştir:

*“Eğer Hz. Peygamber’de konuyla alakalı kesin bir bilgi olsaydı, zann-ı gâlib ifade eden içtihadta müsaade etmezdi. Karşısında bulunana hüküm verme yetkisi vermesi, maslahatın zann-ı gâlibe bağlı olduğuna dair bir delildir. Kesin bilgiye ulaşma imkanının olmadığı göstergesidir. Şer’î konularda durum böyledir. Nitekim hâkim bilmediği bir şey hakkında hüküm veremez. Bu konuda alimler arasında herhangi bir farklılık yoktur.”*⁹⁷

Kādî, bu görüşünü desteklemek üzere sahabenin ihtilafa cevaz verdiklerini ve aralarındaki ihtilaftan dolayı birbirlerini fasıklıkla itham etmediklerini tafsilatlı bir şekilde ele almıştır.⁹⁸

İctihad konusunda sahabenin ihtilafa düştüklerinin mütevâtir derecesinde bilinen bir gerçek olduğuna değinen Kādî, îlâ⁹⁹ konusunda sahâbe arasında meydana gelen ihtilafları örnek göstermiştir. Kādî’ya göre sahabenin birbirini inkâr etmemiş olması, şer’î konularda “her müctehidin isabet ettiği” anlayışının yaygınlığına işaret ettiğini göstermektedir. Kādî’ya göre burada iki ihtimal söz konusu olur. Birincisi; her müctehid

⁹³ Kādî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 89.

⁹⁴ Kādî, *el-Muğni*, 15: 326.

⁹⁵ Nureddin Muhammed Itr el-Halebi, *Menhecu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 256.

⁹⁶ Kādî, *el-Muğni*, 17: 304.

⁹⁷ Kādî, *el-Muğni*, 17: 303.

⁹⁸ Kādî, *el-Muğni*, 17: 307.

⁹⁹ “Kocanın, eşiyle cinsel ilişkide bulunmamak üzere yaptığı yemin, kazâî boşanma sebeplerinden biridir.” Hamdi Döndüren, “Îlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 61.

isabet eder. Buna göre “gerçek bir tanedir” diyenler, hata etmiş olur. İkincisi; “gerçek bir tanedir” diyenlere göre diğerlerinin görüşü fasit olur. Bunun için (bunu söyleyebilmek için) de kesin bir delilin bulunması gerekir. Bu delil de ancak Hz. Peygamber'den duyulan bir şey olmalıdır. Ancak böyle bir haberin de nakledilmemiş olması, onun sahih olmadığını gerektirmez. Çünkü zikredilen icmâ' haberin nakline gerek bırakılmamış olup nakledilen haberlerden daha meşhur olmuştur. İctihadla ilgili zikredilen hata, kasıt hatasıdır, fiil hatası değildir.¹⁰⁰

Kādî, ¹⁰¹(إذا اجتهد الحاكم فأصاب فله أجران، و إذا اجتهد فأخطأ فله أجر) rivayeti için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Şayet bu ve buna benzer rivayetler sahih ise bizim görüşümüzü destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber, vardıkları hükümler farklı olsa da yaptıkları eylemden dolayı her iki müctehide sevabı vadedmiştir. Buna göre bunlardan birinin hata yapmış olması kabul edilemez.¹⁰²

SONUÇ

Haber-i vâhidin kavramsal çerçevesi bağlamında Kādî'yla diğer alimler arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Haber-i vahidin amelî konularda kullanılabileceğini kabul eden Kādî, bunu delil olarak değil, emare olarak isimlendirmektedir. Kādî, “delil”i bilgi/kesin bilgi ifade eden haberler için kullanırken “emare”yi de zan ifade eden haberler için kullanmıştır. Kādî, emareden yoksun olan haber-i vâhidi ahlaki açıdan kabîh diye nitelendirmektedir. Her hangi bir emare bulunduran haber ise zan değil zann-ı gâlib ifade etmektedir. Dolayısıyla haber-i vâhidler, zann-ı gâlib ifade eder. Bu niteliğe sahip haberler, birbirine destek olabilmekle birlikte epistemolojik açıdan biri diğerine fayda sağlamaz. Âhâd haberler zan ifade ettiğinden yüzlercesi veya binlercesi bir araya gelse dahi bir üst kategoride yer alan ilim/kesin bilgi seviyesine çıkmaz. Haber-i vâhide dayanan konular, ictihada tabi olduğundan, birden fazla doğru söz konusudur. Dolayısıyla her müctehidin, icihadında isabet ettiği söylenebilir.

İtikad ve usûl konuları ilim/kesin bilgi gerektirdiğinde âhâd haberlerin bu tür konularda kurucu delil olması doğru değildir. Ancak ilgili konuya dair görüşü desteklemek amacıyla bu tür rivayetlere yer verilebilir. Kādî, eserlerinde böyle bir yol takip etmiş ve hadis karşıtı olmadığını deklare ettikten sonra kelamcılarının genel uygulaması doğrultusunda hareket ettiğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb. *el-Kifâye fî Mâ'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye*. Thk. Mâhir Yâsîn el-Fehl. Kâhire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010.

Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb. *el-Fakîh ve'l-Mutefekkih*. Thk. Ebû Abdîrrahman Âdil b. Yûsuf. Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 2000.

Bakan, Tevhid. “Kādî Abdülcebâr'a Göre Sünnet”. *İLTED*, 45, (2016/1): 187-213.

¹⁰⁰ Kādî, *el-Muğnî*, 17: 305-306.

¹⁰¹ Buhârî, “el-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne”, 21; Müslim, “Akdiyye”, 15.

¹⁰² Kādî, *el-Muğnî*, 17: 318.

Bâkılânî, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım Ebû Bekir. *Kitâbu't-Temhîd*. Tas. Richerd Yusuf Mekariji el-Yesû'î. Beyrût: Mektebet'ş-Şarkiyye, 1957.

Basrî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Alî b. et-Tayyib el-Basrî. *el-Mutemed fi Usûli'l-Fıkh*. Thk. Muammed Hamidullâh, Ahmed Bekîr, Hasan Hanefî. Dimeşk: el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Frensiyyi li'd-Dirâseti'l-Arabiyyi, 1965.

Başdemir, Hasan Yücel. "Sosyal Epistemoloji'de İnançların Statüsü Sorunu", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 32, (Aralık 2016).

Bebek, Adil. "İmam Mâtürîdî ve Kādî Abdülcebbâr'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *Kelâm'da Bilgi Problemi Sempozyumu (15-17 Eylül 2000)*, ed. Orhan Ş. Koloğlu, U. Murat Kılavuz, Kadir Gömbeyaz. 47-51. (Bursa: 2003).

Belhî, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ka'bî. *Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rîfeti'r-Ricâl*. Tah. Ebî Amr el-Hüseyin b. Ömer b. Abdurrahîm. Beyrût: Dâru'l-Kübûbi'l-İlmiyye, 2000.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh. *el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Rasûlillâhi ve Sünenihi ve Eyyâmihî*. Thk. Züheyr b. Nâsir. Beyrût: Dâru Tavku'n-Necât, 2001.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *er-Resâilu's-Siyâse*. Beyrût: Dâru'l-Hilâl, ts.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Resâilu'l-Câhız*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hânicî, Kâhire 1964.

Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî el-Henefî. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994.

Cürcânî, Alî b. Muhammed. *Şerhu'l-Mevâkif*. Tsh. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Döndüren, Hamdi. "İlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Eraslan, Abdulvasıf. *Kādî Abdülcebbâr'da Haber Nazariyesi*. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2019.

Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Mustasfâ*. Thk. Muhammed Süleymân el-Aşkâr. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2012.

Halîlî, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ el-Bağdâdî. *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*. Thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî. Riyad: 1990.

Hârûnî, Ebû Tâlib Yahyâ b. Hüseyin. *el-Müczî fi Usuli'l-Fıkh*. Thk. Abdülkerîm Cedbân. San'â: Meclisu'z-Zeydî el-İslâmî, 2013.

Hemedânî, Kādî Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîdi ve'l-Adl*. Thk. Hıdır Muhammed Nebhâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Hemedânî, Kādî Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muhtasar fi Usûli'd-Dîn*, Nşr., thk. Muhammed Umâra. (*Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd* içinde) Kâhire: Dâru'ş-Şurûk, 1987.

Hemedânî, Kādî Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Muhtasar fi Usûli'd-Dîn*. Nşr., thk. Muhammed Umâra. (*Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd* içinde) Kâhire: Dâru'ş-Şurûk, 1987.

Hemedânî, Kādî Abdülcebbâr b. Ahmed. *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabaqâtü'l-Mu'tezile*. Nşr. Fuâd Seyyid. Tûnus: Dâru'l-Kütübi't-Tûnusiyye, 1974.

Hemedânî, Kādî Abdülcebâr b. Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Trc. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yay., 2013.

Hemedânî, Kādî Abdülcebâr b. Ahmed. *Usûlu'l-Hamse*. Thk. Faysal Bedîr Avn Küveyt: Meclisu'n-Neşri'l-İlmû, 1998.

Itr, Nureddîn Muhammed el-Halebî. *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1997.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arneût başkanlığındaki komisyon. Beyrût: Müessesetu'r-Rsale, 1999.

İbnu'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ. *Kitâbu Minhâci'l-Vusûl ilâ Meânî Mi'yâri'l-Ukûl fî İlmi'l-Usûl*. Benhâ: Müessesetu'l-İhlâs Li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2005.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadis-Mukaddime*. Thk. Nureddin Itr. Sûriye: Dâru'l-Fikr, 1986.

Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haberi Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, İkinci Basım, 2014.

Leknevî, Muhammed Abdulhây. *Zeferu'l-Emânî*, Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrût: Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2008.

Neysâbûrî, Müslim b. Haccâc ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî. *el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.

Sicistânî, Ebâ Dâvûd Süleymân b. el-Eşas. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Amman: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1999.

Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1979.

Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. Thk. Hâlid es-Seb' el-Alemî, Züheyr Şefîk el-Kübbî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008.

Şâfi, Nizâmu'd-Dîn Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk. *Usûlu's-Şâfi*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, tsiz.

Şerîf el-Murtazâ, Alî b. el-Hüseyn Mûsâ el-Mûsevî. *ez-Zehîra fî İlmi'l-Kelâm*, Thk. es-Seyid Ahmed el-Hüseynî. İran: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Üçüncü Baskı, 2010.

Şerîf el-Murtazâ, Alî b. el-Hüseyn Mûsâ el-Mûsevî. *ez-Zerîa ilâ Usûli's-Şerî'a*. Thk. İmâm Sâdık Müessesesinin İlim Heyeti. Kum: İmâm Sâdık Müessesesi, tsiz.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tebîra fî Usûli'l-Fıkh*. Thk. Muhammed Hasan. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982.